

Dom(b)a – Dobošari – Romi Migracije indijskih kasta glazbenika prema zapadu

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.2025.5>
UDK81'373.23(4=214.58)
811.214.58
314.15(=214.58)(091)
Izvorni znanstveni rad
Zaprimljeno: 26.4.2024.
Prihvaćeno: 28.1.2025.

Mr. sc. Nikola Rašić

Rotterdam, Nizozemska

Sveučilište u Zadru, doktorski studij iz područja lingvistike

mostdebrug@gmail.com

SAŽETAK

Rad je posvećen indijskoj etimologiji naziva za etničku skupinu Roma. Romi su porijeklom iz Indije, a u Europu su došli prije otprilike 1000 godina. Iako se Romi stalno jezično asimiliraju i gube svoj indijski jezik, još uvijek ga govore velike populacije, naročito na istoku i jugoistoku Europe. To je jedini stari indoarijski jezik u Europi, a on se razlikuje od svih poznatih jezika na indijskom potkontinentu.

Naziv Rom dolazi od indijske riječi *dom(b)a* – i označava kastinsku skupinu (đat?) niska statusa koju čine nomadski ili polunomadski glazbenici i plesači, ali pripadnici te skupine također rade druge nisko cijenjene poslove kao što su čišćenje, pogrebništvo, spaljivanje leševa, a žene se često bave plesom i pjevanjem, proricanjem i gatanjem.

Slične skupine gotovo istoga imena nalazimo i drugdje po Aziji: *Dumaki* u Pakistanu (kovači i glazbenici), *Lomari* u Armeniji, Turskoj i susjednim zemljama srednjega istoka (kavkaski Romi), te *Domari* u Palestini i susjednim zemljama srednjega istoka i Srednje Azije. Sličnih romolikih skupina ima i Tadžikistanu, Afganistanu, Iranu, Kazahstanu, Kirgiziji i drugdje u regiji. Te su skupine jezikom i porijeklom indijske, ali ne koriste romsko ime niti izvedenice od *dom(b)a*.

Riječ *dom(b)a* nije indoarijska, nego vuče porijeklo iz nekog jezika mundske skupine. Na mundskom ta riječ znači jednostavno »bubanj, doboš, timpan«, a to je glavni instrument romskih glazbenika.

Dalje se raspravlja o odnosu jezika, religije i kaste u Indiji. Sličnoga je porijekla i kastinskoga statusa i termin *Pārya*, koji dolazi od dravidske riječi za bubanj (usp. tamilski *paṛai* »bubanj, doboš«). *Pārya* se naziva i jedna romolika skupina u Tadžikistanu i Uzbekistanu koja govori radžastanski.

Romi su dakle *dom(b)a* – »dobošari«. Od te se mundske posuđenice u indoarijskome razvila cijela porodica riječi za razne vrste bubnjeva i tambura, pa onda i mađarska, rumunjska i naša riječ *dob(oš)*. Korijen *dob-* u hrvatskom je dosta opskuran pa ga imamo samo u riječi *dobovati* (kad kiša rominja kao da udara po koži napeta bubnja);

a zagonetku predstavlja i njezin (gotovo) sinonim *rominjati*, kojega ne objašnjavaju etimološki rječnici, a mogao bi to biti prežitek iz davnih jezičnih vremena koja su zapamtila i oblike *dom-* i *rom-* u izvornom značenju koje se odnosilo na bubnjanje.

Rad objašnjava porijeklo etničkog imena Roma (kasta dobošara nearijskoga porijekla), ali i dvije hrvatske riječi tamnoga porijekla koje su u vezi s bubnjanjem.

KLJUČNE RIJEČI: Domi, Romi, Cigani, Domari, Lomari, Lomavren, Dumaki, indoarijski jezici, đati, romski jezik, povijest Roma, etnonimi, kaste, kastonimi, dobošari, parije, mileti, jezična zajednica

1. EUROPSKI ROMI I AZIJSKE ROMOLIKE SKUPINE

1.1. Indoarijske romolike¹ skupine izvan Indije

Europski Romi – sa svojim indoarijskim imenom i jezikom – samo su jedan odvjetak migracija iz Indije prema zapadu. Zajednicâ indoarijskih jezika ima i po Srednjoj Aziji, na Kavkazu i u zemljama Srednjeg istoka. Uglavnom su to zatvorene nomadske endogamne skupine specijalizirane za određena zanimanja: glazba, ples, prerada kovina, čistački poslovi, dresura životinja, prošnja, (nadri)ljekarstvo i travarstvo, proricanje, izrada predmeta od drva, sitna trgovina i druga.

1.2. Kastonim kao etnonim

Da su te zajednice indijske ne samo jezikom, vidi se i po tome što nose neko kastinsko ime: *Parja* (skr. *pārya* पार्य »nedodirljivi«) ili *Đat* (skr. *jāt* जाट (isto u arapskom *Zutt* (*Zott*), طٲ), odnosno *Đom(b)a*, *Đum*, *Đomba*, *Đom* s kavkaskom pojavnicom *Lom* i europskim nazivom *Rom*. U Indiji i danas žive brojne nižeredne kastinske zajednice *Đoma* (s raznim glasovnim pojavnicama), koje govore različitim indijskim jezicima, indoarijskima i drugima. Ovdje nas zanima razvoj kastonima *Đom(b)a* u indijskim dijasporama i u neindijskim jezicima.

»U raznim dijelovima same Indije skupine poznate kao *Đom* kasta su komercijalnih nomada. Upućivanja na *Đom* (koje se također naziva *Đum* ili

¹ Izraz *romolike skupine* koristim kao oznaku za razne »ciganske« populacije u Aziji indijskoga porijekla i indoarijskoga jezika koje nisu Romi, što je pak naziv koji rabim samo za Europske Rome (a ujedno je to i njihov samonaziv, endonim). Te *romolike skupine* nazivam i tuđicom *kvaziromske skupine*, koje pak razlikujem od *pseudoromskih (tobožromskih)* a to su razne pokretne zapadnoeuropske populacije poput »Putnika«: Jeniši, Tinkeri (Travellers), Camminanti, Quinquí i sl., koje porijeklom i jezikom nisu Romi nego Europljani. Ne govore indijskim jezikom (nego žargonom lokalnog jezika), pa ih se nikako ne može držati za Rome, kako to redovno čine okolni neromi, koji ih smatraju Ciganima, kao i etničke Rome. Hrvatsku riječ *romolik* skovao sam po uzoru na njemačku složenicu »zigeuneränlich«.

Đōmba) ima u brojnih srednjovjekovnih autora u Indiji, kao što su Alberuni (pisao je oko 1020. godine n.e), gramatičar Hemačandra (oko 1120. godine n.e) i brahminski povjesničar iz Kašmira, Kalhan (1150. godine n.e.). Svi oni opisuju Đom kao kastu niska statusa, čija tipična zanimanja uključuju čistače, smetlare, glazbenike, pjevače, žonglere, kovinoprerađivače i proizvođače košara, a u nekim područjima i sezonske poljodjelce. Slična se zanimanja Đoma bilježe i u suvremenoj Indiji, čiji je ukupni broj – zadnji put zabilježen u popisu stanovništva iz 1901. godine – više od 850 000 ... Čini se da je endonim đom, od čega je nastalo i naše řom, izvorno bio kastinska oznaka, koju su u različitim krajevima koristile različite populacije sličnih zanimanja. Ove su populacije govorile i još uvijek govore različite jezike, iako svi njihovi jezici pripadaju indijskoj (indoarijskoj) jezičnoj obitelji i srodni su.«²

1.3. Retrofleksija u imenu: dalji dokaz indijstva Đom(b)a

Ovdje nas zanima razvoj kastinskog imena *Đom(b)a* u indijskim dijasporama i u neindijskim jezicima. Lako je uočiti da su imena Rom, Dom i Lom fonološki povezana. Samonaziv za Rome je *Rrom* (*rr* označava retrofleksni glas *r*). U korijenu *đom(b)*- nalazimo tipični indijski retrofleksni glas *ḍ*, koji je zadržao svoj cerebralni karakter u europskom romskom jeziku (kao u *Rrom/Řom*). Dijalekti koji još uvijek čuvaju retrofleksiju značajni su jer ukazuju na izvorni indijski fonem iz kojeg su se razvili: sanskrtski *ḍ*. U bliskoi-stočnoj dijaspori, taj je zvuk izgubio retrofleksiju i postao *d*, dok je u kavkaskoj regiji prešao u *l*. U nekim romskim dijalektima u Bugarskoj (kao što je *drindarski*), taj zvuk se izgovara kao retrofleksni *ḷ* (lateralni *ḷ*).

1.4. Retrofleksija, lambdizam i rotacizam

Oblik *Loma* sugerira da je tu prvobitno stajao retrofleksni zvuk *ḷ*, dakle *Loma* > *ḷoma*. To ukazuje na drevnu fonološku diferencijaciju u ranom sanskrtu koja se odnosi na raspodjelu retrofleksa *ḷ* i *r*. U romskom jeziku pronalazimo grupe s dvostrukim imenima kao što su *Rudari/Ludari* i *Kalderari/Karde-rari*. To odražava proces lambdizma, neovisan o retrofleksiji, koji je možda bio potaknut fonološkim obrascem u kojem je razlika između retrofleksa *r* i *ḷ*, kao i između običnog, necerebralnog *r* i *l*, postala manja. Poznato je da se taj fenomen dogodio i u protoindoarijskom jeziku. Romani je, dakle, tipičan novoindoarijski jezik.

² S mrežne stranice odsjeka za romske studije Sveučilišta u Manchesteru, vjerojatno najpouzdanije i najbolje od svih internetskih vrela: <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/language/origins.shtml>. :10.11.2020.

1.5. Razvoj retrofleksa u riječi »Rom«

Početni retrofleks *ɖ* evoluirao je različito u raznim indoarijskim jezicima i romskom jeziku. U europskom romskom jeziku, promijenio se u retrofleksni *r* (*rr*, *ř*, *rh*, *lr*, *r* – ovisno o ortografiji), koji je u nekim dijalektima kasnije postao dentalni *r*, frikativ *χ*, uvularni *ʀ* ili aproksimant/poluglasnik *ə*, među ostalim varijacijama. *Roma*, *Loma* i *Đoma* sve su imena izvedena iz indijske riječi *Dom(b)a*; sve te grupe govore neki oblik srednjaindoarijskog jezika, mada ne isti, te imaju slična zanimanja. Europljani te Indijce nazivaju Romima (množina od riječi *Rom*) ili Ciganima. Međutim, ne zove se sve Rome Ciganima, niti su svi Cigani Romi.

1.6. Domi, Lomi i Romi

Na moguću vezu *Roma* i *Đom(b)a* ukazao je August Pott³ još 1844. Grierson je 1922. skupio više primjera u potporu te teze u materijalu iz raznih »ciganskih« jezika Indije u svom iscrpnom djelu *Gypsy Languages* (Grierson 1922). Britanski romolog Sampson iznio je teoriju da su europski Romi, *Đumaki* u Pakistanu, kavkaski *Lomi* i bliskoistočni *Domi*, četiri grane istoga jezika i iste migracije iz Indije,⁴ no pokazalo se da za to nema ni historijske ni lingvističke podloge: riječ je o različitim novoindoarijskim jezicima s različitim kronologijom izlaska iz Indije i prolaska iranskim jezičnim područjem (ključni argument upravo su odnosi iranizama u tim jezicima).⁵

1.7. Đomba: kasta glazbenika niska statusa

Izvor su toga kastonima i etnonima sanskrtske riječi *đoma*, *đomah* (डोम) odnosno *đumba* ili *đomba* (डोम्ब) »osoba iz veoma niske kaste koja živi od pjevanja ili glazbe« (*đoma* je također »smetlar, pometač, čistač«). Tako je i u raznim praktima. U hindskom imamo: *đom* (डोम) i *đomrā* (डोमड़ा) i slične likove a u urdskom to isto samo drugim pismom, u značenju: »hindus niske kaste ili muslimanska kasta muškaraca glazbenika i žena pjevačica i plesačica«. ⁶ Te kaste ima posvuda u Indiji; Pakistanu i Bangladešu, a rubno i u Nepal.

³ Pott 1944-45: slijedeći sugestiju Hermanna Brockhausua (vd. Matras, 2002).

⁴ Sampson 1926. Indološku argumentaciju dao je Turner 1926, iste godine kad je Sampson iznio svoju tezu.

⁵ Hancock 1995. je utvrdio da ti domarski, lomavrenski i europski romski sadrže različite iranizme pa se nije moglo raditi o istoj migraciji.

⁶ Ženski član te kaste u hindskom je *đomni* (डोमनी); usp. europski romski *romnji* »Romkinja, žena, supruga«.

2. ROMI DOBOŠARI

2.1. Đom(b)- je doboš

Čini se da riječ *đomba* nije indoeurovska, dakle ni indoarijska. U sanskrt je vjerojatno ušla iz nekog jezika *mundske* porodice.⁷ Izvorno značenje bilo bi »bubanj, doboš, timpan«. *Đom(b)* imamo i u dravidskim jezicima,⁸ uvijek s tim istim značenjem »bubanj, doboš«. To su onda posuđenice, bilo iz mundskih bilo iz indoarijskih jezika! Doboš dobuje u romskim imenima još iz njihove sanskrtske i predsanskrske davnine.

2.2. Đom(b)a i Pārya – Indijski nearijski bubnjari

Izraz *Pārya* nije indoarijskog, nego dravidskog porijekla, i potječe od tamilskog izraza *parai*, što znači »bubanj, timpan« (Kuiper, 1948: 87). Očito nema značajne razlike u statusu ili profesiji između *Đom(b)a* i *Pārya*: oboje su bubnjari nižih kasta i pripadnici predarijskih autohtonih naroda koji govore munda ili dravidske jezike. Ovo možda objašnjava porijeklo europskih Roma i njihovih indijskih predaka *Đoma*.⁹

2.3. Dravidski bubnjari među Arijcima

Danas još uvijek postoje zajednice *Đoma* u Indiji koje govore dravidske i munda jezike, npr. u Odisi/Orissi, gdje *Domi* govore indoarijski jezik *Odia* (Orissa) i razne dravidske plemenske jezike: *Khondi*, *Kui* i *Kuvi*. Neki indolozi vjeruju da su *Đom(b)a* i *Pārya* izvorno bile dravidske plemenske zajednice koje su, nakon prihvaćanja hinduizma, postale integrirane u hinduistički kastinski sustav i indoarijsku kulturu, a potom i u indoarijske jezične zajednice. Njihov profesionalni profil i društveni status su niski jer ih stalno naseljena populacija obično smatra »tamnoputima« – što bi moglo biti daljnji dokaz da su *Đomi* potomci dravidskih plemena iz južne Indije, koja su bila apsorbirana u kastinski sustav (Woollner,

⁷ Proto-munda *dundubhy-* (kraći oblik *dundu-*) od korijena *dubh-*. Prema: Kuiper, 1948.

⁸ U dijelu literature navodi se da je porijeklo riječi dravidsko. Mjerodavan je rad Kuiper 1948 o proto-mundskim riječima u sanskrtu, a dijelom i Kuiper 1991. Dravidska riječ za bubanj je *parai* (tamilski) od čega *parya* »parija, pripadnik kaste nedodirljivih«.

⁹ Međutim, nije u potpunosti sigurno da je to potvrđeno genetskim antropološkim istraživanjima. Knjiga Martinović Klarić 2009 pruža izvrstan pregled genetskih studija o Romima te razmatra druga istraživanja indijskih i romskih populacija, gdje se čini da nisu pronađene značajne razlike između Roma i drugih skupina koje govore novoindoarijske jezike. Postoji više takvih istraživanja (mnoga su dostupna online) koja zahtijevaju detaljnu analizu, što je preopsežno za ovaj rad i zahtijeva drukčiju vrstu stručnosti. Za nas je genetski profil Roma nebitan biološki detalj.

1913-14, Grierson, 1922). Bujnjari su bili ključni za vjerske rituale, budući da je vedskim Arijcima bilo zabranjeno pjevanje i ples, što objašnjava potrebu da se *Ḍom(b)a* i *Pārya* integriraju u arijsku zajednicu – iako na niskoj i stigmatiziranoj razini.

2.4. Nomadi, Gypsies, Cigani

Među parijama i kastama nižega reda najviše je zajednica koje se u Indiji kategorizira kao Gypsies (Cigani). Riječ *dom-* u indijskim jezicima često se koristi i kao opći pojam za sve nomade, inače dosta raznorodne i strogo endogamne peripatetičke skupine raznih jezika, što Britanci prevode kao »Gypsies« u smislu životnog stila pokretnih skupina. No mnoge domske zajednice nisu nomadi: u Himačal Pradešu rade košare ili se bave sitnom poljoprivredom, a u Varanasiju su poznati kao obredni spaljivači tijela na sprovodima. No posvuda ima *Ḍoma* glazbenika u kojih je bubanj neizostavan instrument.

2.5. Romi su dobošari: *Ḍom* > Rom

Romi su znači bujnari, dobošari, odnosno kasta toga zanimanja, što nas ne iznenađuje kod toga glazboljubiva naroda. Rom i doboš uvijek putuju zajedno. Bujnjeve spominju najraniji zapisi o Romima: to su njihovi primarni instrumenti. I otomansko zvanje *telala* (dobošara, glasnika) bilo je često rezervirano za Rome. Ne iznenađuje nas ni razvojna istost *ḍomb-* s našim *doboš*, iako je njezin put do nas krivudav i pun nepoznanica; što zahtijeva posebnu analizu.

3. INDIJSKE KASTE I ROMOLIKE SKUPINE

3.1. Kastonimi i etnonimi

Etonimi *Rom*, *Lom* i *Dom* očito su porijeklom kastonimi. Ne može biti drukčije ima li se u vidu indijski društveni kontekst. Uputno je upoznati se s osnovnim načelima kastinskoga uređenja i njegovim nazivljem, naročito u indijskim dijasporama zapadno od potkontinenta.

3.2. Kaste i potkaste¹⁰

Indijsko društvo dijeli se na četiri osnovne kaste (*varne*).¹¹ Varne su *brahmani* (svećenici, vladari), *kšatrije* (vojnici i upravljači), *vajšije* (poljodjelci i trgovci) i *šudre* (građani i radnici). Na samom dnu su *parije* »nedodirljivi«, koji su izvan kastinskoga sustava, pa čine petu skupinu. Svaka kasta ima svoje propise, zabrane, dužnosti, način ishrane, običaje i pravila odnošenja s drugim kastama i potkastama: svoju vlastitu kulturu i sustav vrednota; vlastitu etnografiju, a time i svoj posební socijalni identitet.

3.3. Kaste i zanimanja

»Varne se dijele u specijalizirane potkaste, *đāte*. Svaki se *đāt* sastoji od skupine koja svoju egzistenciju primarno gradi na nekom specifičnom zanimanju. Ljudi se rađaju kao pripadnici kaste i postaju njezini članovi. Time onda dobivaju zanimanje u skladu sa svojim *đatom*«. ¹² Kastinski sustav dakle određuje društvenu podjelu rada, uloga i ugleda koji iz toga proizlaze. Literatura *Đom(b)e* obično naziva kastom, no točnije ih je smatrati *đatom* ili potkastom, jer nije uvijek jasno kojem bi od razreda oni pripadali, a to moraju biti najniže kaste.

3.4. Kasta kao karma

Čovjek se rađa u nekoj kasti jer mu je takav usud, *karma*. Nemoguće je promijeniti kastu pa čak ni *đāt*. Zato je u Indiji uobičajeno da djeca nastavljaju zanimanje roditelja i suplemenika. Brakovi se sklapaju unutar kaste i *đata*. Sustav je duboko internaliziran u većine članova društva pa se može reći i da je kasta zajednica sudbine, slično kao etnija i nacija u Europi i drugdje izvan Indije.

3.5. Kasta kao zajednica primarnoga identiteta

Kastinski sustav Indiju istodobno jēdīnī i dijeli na jedan apsurdno logičan način. Svatko tu ima svoje stalno mjesto koje definira pojedinca i njegovu

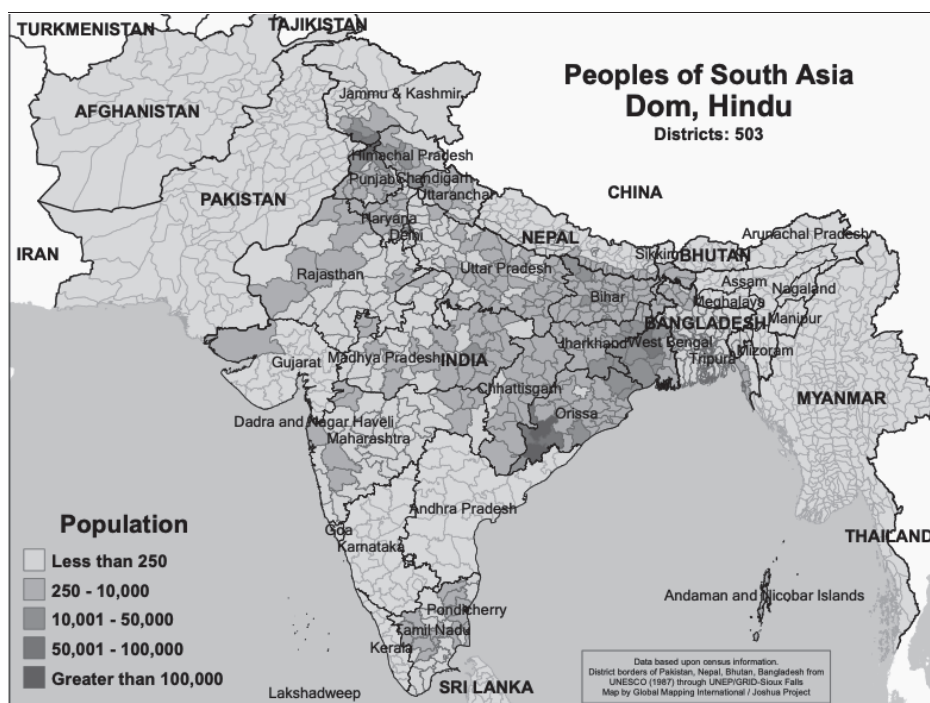
¹⁰ Nazivi *kasta* i *đāt* često se zamjenjuju i koriste kao sinonimi, pa i podskupine nazivaju kastama. Radi se o terminološkoj nepreciznosti koja nije opravdana, ali je uobičajena.

¹¹ O etničkim skupinama i kastama u Indiji popularan je uvod Crooke 1973, a literatura je inače vrlo obilna. Dosta suvremena i historijsko-sociološki orijentirana je studija Deshpande 2010, koju ovdje najčešće koristimo.

¹² Deshpande, 2010: 1-2. I dalje: »Indijski kastinski sustav povijesno se razvio kao jedna od glavnih dimenzija kojima se ljudi u Indiji socijalno razvrstavaju prema klasi, vjeri, pokrajini, plemenu, rodu, spolu i jeziku«.

zajednicu dajući im značajke primarnoga identiteta. Iz toga se ne može istupiti kao što Europljani ne mogu pobjeći od nacije ili etničke zajednice: njihov si pripadnik već samim rođenjem. No, nije to baš ni tako različito, samo je drukčije ustrojeno: u Europi je teško zamislivo da pojedinci i skupine postoje mimo okvira (jezičnih) nacija ili etnija. Ranije se nije moglo zamisliti nepripadanje vjerskoj zajednici pa je to bio glavni kriterij klasifikacija. Bitna je ideja koja zajednicu formira i drži na okupu. U Europi je znatno oslabila uloga religije kao formanta društvenih grupa, no u Indiji je kastinsko-đatski sustav doslovno bogomdan, to je nebesko-zemaljski poredak koji djeluje i u koga se vjeruje.

Zemljovid 1: Hinduističke kastinske zajednice Đomba u Indiji

4. KASTA I JEZIK

4.1. Kastinske i jezične zajednice u Indiji

Društvene skupine u Indiji prvenstveno su određene mjestom u hijerarhiji zanimanja i društvenog statusa. To je temelj njihova društvenog identiteta: sve drugo je sekundarno. Pripadnici iste kaste ili đata mogu postojati posvuda po Indiji¹³ i govoriti različitim jezicima. Čak i kad žive u istome mjestu, a govore različitim jezicima, oni su još uvijek ista kasta, ista osnovna zajednica. Kastinski sustav Indiju ujedinjuje, a jezici ju dijele. Tamo gdje ju jezici ili vjere spoje, kaste ju opet podijele po svojim načelima. Jezik je tu nemoćan da nastupi protiv božanskoga poretka. Nije to Europa gdje je nacija pobijedila staleže.¹⁴

4.2. Odnos jezične i vjerske zajednice u Indiji

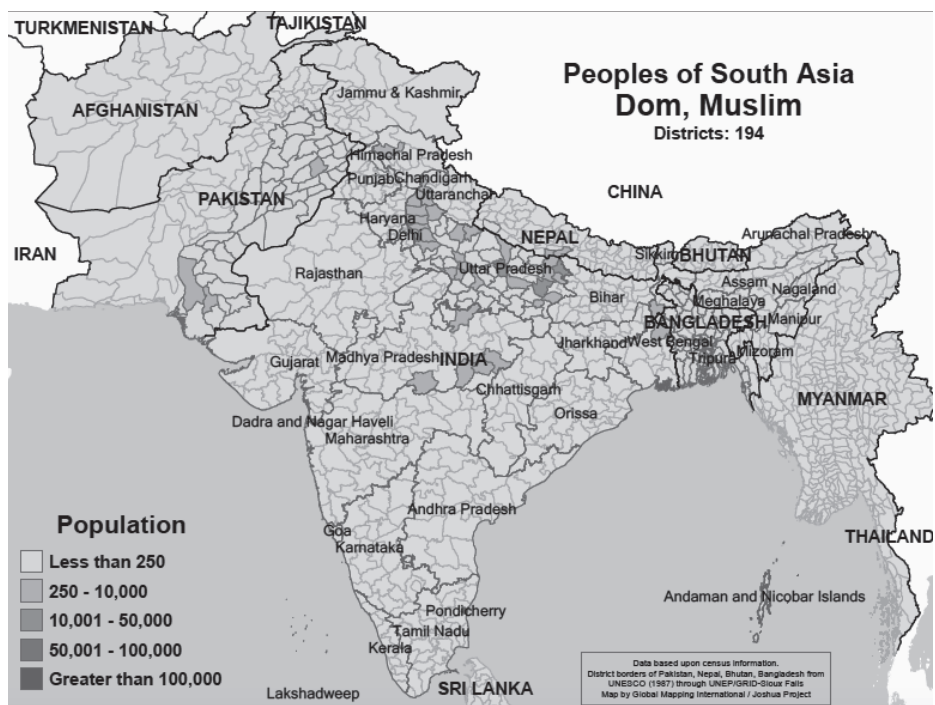
Pitanje jezika u Indiji igra ulogu u odnosima između indoarijskoga sjevera i jezično posve različita dravidskoga juga. Jezično je pitanje važno i pri definiranju vjerskih identiteta u odnosima hindusa i muslimana, koji često dijele isti jezik, ali se razilaze u izboru za hindski ili urdski kao jezik skupnoga identiteta, bez obzira na govorni ili materinski idiom.¹⁵ Tu je vjera na prvom mjestu a ona onda traži i svoj jezični izraz. Vjersko i kastinsko povezano je time što je kastinski sustav izvorno hinduistička konstrukcija koju budisti i muslimani prevode kao sociološku, a ne religijsku, činjenicu. Tu je društvena tradicija jača i od božjih zapovijedi. Kad se uzme u obzir da kastinske podjele uredno djeluju i u hinduističkoj i u islamskoj vjerskoj zajednici, te preko svih jezičnih granica na dravidskom jugu, to ukazuje na njihovu primarnost u indijskom kontekstu.

¹³ Dakako, to se odnosi na Indiju prije političke podjele potkontinenta za engleske vlasti, dakle i na Pakistan, otkuda vjerojatno dolaze europski Romi (s obzirom na snažne tragove dodira s dardskim jezicima koji se govore pretežno u Pakistanu (Kašmir). Ostale zemlje indijskoga potkontinenta nisu ovdje relevantne.

¹⁴ Slično je bilo u feudalnoj i predromantičarskoj Europi gdje je staleški položaj bio relevantan bez obzira na govorni jezik, koji ni u kom smislu nije ujedinjavao kmetove i gospodare osim funkcionalno-komunikacijski, a nerijetko su i govorni jezici staleža bili različiti. Kraljevinu grof Khevenhiller i kmetovi koji grade Carolstadium nisu bili članovi iste zajednice, bez obzira na možda isti materinski jezik njemački, hrvatski ili mađarski, a pripadnici istog vladarskog staleža doista su bili govornici raznih jezika, uz koje je još išao latinski kao jezik njihova staleža.

¹⁵ Jedan se Indijac, brahman iz Karnatake, čiji su prvi jezici jezik telugu i marathi, u razgovoru s autorom etnički izjasnio kao: *hinduist*. Prestižni jezik njegova identiteta je hindski, a ne materinski teluški ili marathski. Muslimani će pak glasati za urdski iako im je govorni jezik neki drugi. Zato je urdski nacionalni jezik Pakistana u kome velika većina govori pandžapski, sindhski, brahujski, beludžski, kašmirski ili koji drugi jezik.

Zemljovid 2: Muslimanske kastinske zajednice Domba u Indiji (<https://joshua-project.net/assets/media/profiles/maps/m17522.pdf>)

4.3. Kaste i nacije

Suvremenu podjelu Indije na jezične države-nacije uveli su Englezi, po uzoru na europski, izvorno romantičarski, herderovski koncept po kome je jezik »prava domovina naroda«. Po tom su jezičnom načelu onda zamišljene indijske savezne države, svaka sa svojim službenim većinskim jezikom. Dakako da i u Indiji postoje jezične zajednice, no odnosi jezika i naroda toliko su neslični onima u Europi da to u Indiji i nije pustilo jače korijene (Matišić, 1982, 1988, 1990). S obzirom na dominantan značaj kasti i ćata jezik je u Indiji relativno sporedno obilježje identiteta, često manje važna činjenica u razgraničenju zajednica, a svakako nije kriterij po kome se one grade.

5. ROMI I INDIJA

5.1. Indija kao jezična domovina Roma

Pri istraživanju indijskih korijena Roma nema puno smisla tražiti izvorno područje neke nomadske zajednice, po definiciji neteritorijalne, niti tražiti

romskome najrodniji jezik u Indiji, budući da osnovica društvenog identiteta nije jezik.¹⁶ Indijsko društvo ne može primiti Rome kao »svoje« samo zato što govore srodnim jezikom, a da im pritom ne dodijeli mjesto u kastinskom sustavu, pri čemu jezik ionako ne igra ulogu. U Indiji bi Romi opet bili *đombe*, odnosno svrstani u kastu *đoma*, dok su u Europi Romi narod, etnička zajednica, a ne kasta.

5.2. Cigani / Gypsies : europski koncept presađen u Indiju

Engleski egzozim *Gypsies* označuje Rome i nomadske romolike skupine koje za život privređuju raznim zanimanjima niska ugleda. No nisu svi indijski nomadi nužno Cigani niti su svi Cigani nomadi. Termin Gypsy nije izvorno indijska kategorija pa se teško slaže s indijskim prilikama. On odražava europski (britanski) pogled na pokretne skupine uslužnih zanimanja sa stajališta ideologije sedentarne kulture koja nomadstvo vidi kao otklon od »normalnog« i uobičajenog stila života. U tom se smislu onda kao Cigani (*Gypsies*) ne označavaju samo europski Romi nego i neke europske pseudo-romske skupine neromskoga i neindijskoga porijekla; sve kavkaske, srednjoistočne i srednjoazijske nomadske zajednice pa onda i mnoge indijske pokretne zajednice, kastinske, izvankastinske kao i neke tribalne skupine; što sve ima malo smisla. Za Britance su *Gypsies* svi koji ne živi sedentarno, a to nisu samo Romi (koji su pak *pretežno* sjedilački narod!)

5.3. Cigani / Gypsies kao (tobože) nomadski đat

Cigane se dakle definira parametrima kvazikastinskoga sustava – kao đat – slično kao u Indiji, gdje se pak cijelo društvo dijeli prema vrsti i statusu zanimanja i stilovima života zajednica koje tim segmentiranjem nastaju. Indijski nomadi zapravo postaju »*Gypsies*« tek kad napuste Indiju i kad se vide neindijskim očima. U Europi bismo očekivali da se društvene zajednice definiraju kao etničke zajednice, neovisno o načinu života i privređivanja. Romi su narod, a ne neka strukovna udruga ili zajednica životnog stila. U Indiji su Đomi dio ukupne i jedinstvene klasifikacije društvenih skupina po kastinskim načelima, dakle u sustavu u kome imaju jasno određeno mjesto, dok su »Cigani« kategorija izvan okvira društva. U Europi su oni onda parijski i bez hinduističke ideološke nadgradnje.

¹⁶ »Kastinsko porijeklo ne mora se uopće slagati s geografskim ili jezičnim porijeklom, mimo puke činjenice da sve te grupe dolaze iz Indije i govore indoarijskim jezicima. Preci Roma, Doma i Loma i drugih geografski su raspršene i jezično raznolike populacije koje dijele isti socijalno-etnički identitet.« Matras, 2002: 16.

6. MILETI: KVAZIKASTE OSMANSKOGA BALKANA

6.1. Balkanske usporednice prema azijskim obrascima

Prilike slične indijskima imamo na Balkanu, gdje vjera određuje narodnost i status. To je odraz azijskoga naslijeđa posredovana Turcima. Lijep su primjer za to toponimi *Islam Latinski* i *Islam Grčki* koji se odnose na dva susjedna sela istoga jezika u okolici Zadra: jedno hrvatsko (latinsko, katoličko) i jedno srpsko (grčko, pravoslavno). Sela su osnovali osvajači i vlastodršci »turske« vjere. Ti su Turci pak bili njihovi susjedi Hrvati ili Srbi prevjereni na islam, čime su dobili ne samo novi vjerski nego i etnički identitet pa onda ušli u jednu drugu socijalnu i statusnu kategoriju nespojivu s »Vlasima« (kako su Turci nazivali sve kršćane) ili Židovima; što su također ne samo etničke i vjerske nego i ekonomske odrednice (a nikako jezične). U tim su etnonimima sadržana tri kriterija i tri ideologije socijalne klasifikacije. Vjersko i etničko uglavnom su zamjenjive istoznačnice. U Indiji je kastinsko surogat etničkoga.

6.2. Kasta i milet

Turci su te zajednice zvali *milet*. To, dakako, nije isto što i kasta ali ima važnih podudarnosti. Zajednička su im svojstva neteritorijalnost, autonomnost i zatvorenost (autarhične i endogamne zajednice). Jedini oblik otvorenosti i mobilnosti bio je prema islamu; svatko je mogao postati musliman no musliman više nije mogao napustiti svoju vjeru.¹⁷ I mileti su dakle zajednice sudbine. Slično je bilo i u Indiji: razne se tribalne skupine mogu inkorporirati u kastinski sustav tek kad prigrle hinduizam, čime dobivaju i sasvim određeno mjesto u društvu. Nehinduske zajednice u Indiji (npr. parsi, đaini, budisti, kršćani i razni animistički plemenski narodi) i danas čine neku vrstu mileta koji supostoje izvan hinduskoga sustava i usporedno s njim.

6.3. Primjer iz zapadne Europe: nizozemski »milleti« (zuilen)

Ovo je dugo vremena bila temeljna karakteristika nizozemskog društva, koje je bilo podijeljeno u »pretince« (doslovno »stupovi« – *zuilen*) na temelju dva kriterija: religijskog i socioekonomskog (političkog). Ti su pretinci obuhvaćali katolike i protestante (zajedno s marginaliziranim skupinama

¹⁷ Ni u kršćanskoj Europi nije bilo bolje (naprotiv!): sjetimo se samo mučnih priča o položaju Židova i pogroma, što je konačno završilo holokaustom. Mjesta za muslimane ili druge zajednice bilo je zapravo manje nego za inovjerne u islamskim zemljama koje su uvijek udomljavale velike kršćanske i židovske zajednice.

poput Židova i Cigana), kao i građanske i radničke »pretince«. Svaka grupa imala je vlastitu infrastrukturu. To vrijedi i danas: postoje odvojene škole, sportska i kulturna društva, sindikati, radio i TV postaje, novine i slično. Na primjer, prije otprilike dvadeset godina postojala su četiri različita i suprotstavljena esperantska udruženja: katoličko, protestantsko, radničko i građansko (dakle, nije bilo jedinstvene nacionalne organizacije). Danas *verzailing* (ispretinčanost) s jedne strane opada, dok se s druge strane mijenja. Pojavio se značajan muslimanski »stup« sa svojim institucijama (uključujući mesnice, pekare, škole itd.), a društvo je podijeljeno u dvije glavne socioekonomske grupe na temelju porijekla: autohtone i neautohtone (starosjedioci i pridošlice), što je također institucionalizirana podjela koja se statistički prati. Naravno, neautohtoni ljudi nalaze se izvan izvornog sustava tradicionalnih nizozemskih »kompartmana«, slično kao i marginalizirane skupine iz prošlosti (Židovi, Romi) te nehinduske skupine u Indiji.

6.4. Romski kvazimilet kao kvazikasta

U otomanskom sustavu Romi su neka vrsta kvazimileta.¹⁸ Bili ili ne bili muslimani uvijek će biti ostavljeni kao zasebna skupina, neka vrsta kaste u nekastinskom društvu. Ni u crkvama i džamijama nisu bili dobro došli, niti su oni tamo hrlili. Po vjeri ih se dakle nije moglo svrstati u neki milet. Romu je Bog uvijek blizak a crkva i džamija daleko. I tomu su uzroci možda u indijskoj prošlosti jer najnižim kastama nije bio dopušten ulazak u hramove i obavljanje obreda. Uloga religije uglavnom je društvena kontrola i jedinstvena regulacija društvenih odnosa dok Romima ništa nije milije nego da ih se pusti na miru i da se neromsko društvo ne pača u njihove stvari. Ta je izdvojenost od okoline, uz istodobnu unutarnju koheziju, pridonijela očuvanju jezika u dijaspori. Etnička distanca i dalje ostaje te se čuvaju naslijeđena indijska socijalna struktura i vrednote zajednice u kojoj je grupni identitet određen podjelom rada i zanimanjima.

7. CIGANI KOJI NISU ROMI

7.1. Seobe kastinskih imena

Mileti funkcioniraju kao ekvivalent etnijama, čija je indijska približnica kastinska odnosno đatska zajednica. I kod mileta i kod đata vrijedi da se pri migracijama s njima seli i socijalni identitet odnosno društvena »rubrika« pripadnika skupine. Tako se seli i kastinska oznaka ili đatsko ime skupine,

¹⁸ Marushiakova – Popov, 2001.

što vidimo posvuda na putu romskih seoba iz Indije, preko Srednje Azije¹⁹ do Europe, pa onda i Kavkaza i Srednjega Istoka. Navest ćemo samo neke najpoznatije primjere idući od istoka prema zapadu od Indije.

7.2. Đumāki u Pakistanu (Đomá, Đomáá, Đumá, Đomaakí, Đumāki)

Pakistanski *Đomi* (*Đumāki*) mala su zajednica u dolinama Hunza i Nager u sjevernome Pakistanu, kamo su se doselili iz Kašmira i Baltistana. Glazbenici su i kovači, što odgovara kastinskom profilu *Đōm(b)a* i europskih Roma. Žive u okružju dardskoga jezika *šina* i jezičnoga izolata *burušaski*. Uz ova dva jezika okoline imaju i svoj jezik *đumāki*, porijeklom sa sjevera središnje Indije, sasvim nesličan dardskim idiomima toga dijela Pakistana. Ovi *Đomi* imaju ne samo isto ime nego i istu jezičnu povijest kao i Romi – preseljeni su iz središnje sjeverne Indije na sjeverozapad među dardske jezike – no u međuvremenu im se jezik toliko podardio da romskom nije sličniji od drugih indoarijskih jezika. *Đōma* ima i drugdje po Pakistanu, a i na jugu Afganistana među Balučima. I to su uglavnom glazbenici ili pjevači genealogija lokalnih klanova. Govore raznim lokalnim jezicima pa ih imamo uzeti kao različite skupine, iako u indijskim terminima pripadaju istoj kasti.

7.3. Đati: afganistanske kvaziromske skupine

U Afganistanu ima više romolikih nomadskih skupina koje Afganci nazivaju skupnim imenom *Đati*,²⁰ koje je jasno kastinske naravi. Taj egzonim je denigrirajući kao i naše ime *Cigan*, pa ga te skupine otklanjaju kao uvredljiv. U uporabi je i ciganonim *Mazang* i plemenski nazivi (uglavnom patronimi ili oronimi). Bave se glazbom (uz obvezni doboš!) i prošnjom. Neke od ovih skupina govore indoarijskim idiomima, uglavnom jezikom *inku*, starinom iz pakistanskoga Balučistana (moguće srodan lahndskim dijalektima odnosno jeziku *siraiki*). Ime *Đat* nije samo termin za kastinsku potskupinu: postoji i potkasta *Đati* (*Jāti*) vrlo niska statusa porijeklom iz Radžastana i Pandžaba u Pakistanu, iz okolice grada Multana (poljoprivrednici i stočari). Ovdje se vjerojatno bar dijelom radi o tim *Đatima*, ne o pripadnicima *đata* *Đōm(b)a*, osim malih skupina na jugu u Balučistanu. Afganistanski *tovoqči* (*tovoqtaroš*) cijenjeni su graditelji doboša (*doira*, usp. naše *daire*), a inače rade

¹⁹ O Romima i romolikim zajednicama Srednje Azije i Kavkaza, vd. Marushiakova – Popov, 2016.

²⁰ O afganskim *Đatima* i sličnim zajednicama vidi razne radove Rao A. u popisu vrela, Günther, 2008 i 2016, Westphal-Hellbusch, 1968, te Marushiakova – Popov, 2016 (obrađuju se sve grupe u Srednjoj Aziji i na Kavkazu). Više afganskih romolikih skupina nalazimo i u Tadžikistanu, Uzbekistanu a otuda i po većim ruskim gradovima.

sita i kuhinjski pribor, kao i neki Romi u Hrvatskoj (uglavnom Bajaši). To-voqči su poznati i kao mečkari, poput nekih europskih i azijskih nomada (npr. *Kanžari* u Pakistanu, v. Günther, 2016). U korijenu *tovoqči* možda odjekuje mundski bubanj: *do(m)b > dob > tob > tov*.

7.4. Pārya: parije iz Tadžikistana

Iz Afganistana²¹ je starinom i skupina *Parja*, čiji endonim (samonaziv) *Pārya* jasno svjedoči o indijskom porijeklu i kastinskom položaju. Veći ih dio danas živi u Hisarskoj dolini u Tadžikistanu (rubno i u Uzbekistanu). Govore indoarijskim jezikom (radžastanski).²² Tadžici i Uzbeki zovu ih *Afgôn* (Afgani), a oni postupno prelaze na jezike okoline iako je zajednica i dalje zatvorena i endogamna. Jezik i običaji Parja u Tadžikistanu sasvim su dobro opisani.²³ Imajući u vidu ime, jezik i zanimanja (poljoprivreda) ni oni nisu dio migracije data *Đom(ba)* nego neka druga skupina nižega statusa. No ne zaboravimo da se i kastinski termin *Pārya* razvio iz dravidske riječi za bubanj! Njihov je nacionalni instrument dvožičana tambura *dumbra* (tadžički: *dumbura*). I *Pārya* su dakle starinom dobošari, kao i *Đom(b)a*.

7.5. Ljuli: srednjoazijski magi iz Pakistana

U Tadžikistanu, Uzbekistanu, Iranu i ponegdje u Rusiji nalazimo romolike skupine *Ljuli* (*Luli / Lyulji*) odnosno *Đugi* (*Đogi, Joghi, Jughi*) koji govore perzijski (tj. tadžički) ili uzbečki. No u njihovim tajnim argoima očuvali su se tragovi indoarijskog leksika.²⁴ Zovu ih i *Mazangi*, što je proširen opći naziv za »srednjoazijske Cigane« (Oranskij, 1971), ili pak *Mugati* (*Mughat*) što je perzijska riječ za mage, čarobnjake (štovatelje vatre). No prije će biti da to ima veze *Manganijarima*, datom glazbenika i prosjaka iz Rajasthana i Sindha, na koje se ponekad primjenjuje i ime *mag*, izvedeno od *mangan-* ili *magat* (*mughat*, v. Lapov, 2012a, 2012b). Usporedimo s tim romski *mangav* »prosim, tražim, molim, želim, volim i sl.«. Pridaje im se i arapsko ime *Gurbat* (stranac, došljak) ili *Multani*, prema pakistanskom gradu, otkuda su navodno došli 1380. godine. Ima ih i u pokrajini Oš u Kirgiziji, a navodno

²¹ Payne 1997. (kao i Oranskij) navodi da bi Parja još uvijek moglo biti u sjevernom Afganistanu i uz granicu u Pakistanu.

²² O naravi njihova jezika ima i drugih mišljenja. Ovdje slijedimo Paynea 1997. koji dokazuje da je to radžastanski govor kasnije preslojen zapadnim pandžapskim, sindhskim i lahdskim utjecajima.

²³ Parjama i njihovim jezikom detaljno se bavio ruski iranist i orijentalist Oranskij, najvažnije navodimo u literaturi.

²⁴ O tim argoima također je pisao Oranskij 1964.

i preko granice u Kini. Ni Mughati ni Ljulji – koje okolina drži Ciganima – nisu porijeklom *Ḍōmi* nego neke druge, vjerojatno pandžapske, kvaziromske kastolike skupine.

7.6. Luri: glazbenici sasanidskoga kralja Bahrama Gura

U imenu *Luli*, kao i u imenu *Luti* koje se također odnosi na romoliku skupinu glazbenika, možda odjekuje spomen na indijske glazbenike *Luri* i sasanidskoga kralja Bahrama V (Bahram Gura ili Gor, 420.-438. g.) iz Firdusijeva epa, što je jedan od najranijih zapisa o dolasku neke skupine indijskog naroda (ḍata?) glazbenika.²⁵ Ne treba ih možda miješati s iranskim nomadskim narodom Luri, koji su ogranak kurdskoga naroda, no ni to nije sasvim sigurno s obzirom na potvrđene procese etničkih prožimanja Kurda i Cigana (Voskarian, 1997). Čak ako i prihvatimo da je priča o seobi Lura iz Indije u Perziju historijski utemeljena, ni ta migracija ne može biti u vezi s europskim Romima, koji kreću na zapad otprilike u 10. stoljeću, prije islamskih osvajanja Indije i nekih petsto godina nakon Firdusijevih Lura.

7.7. Iranski Cigani: raznovrsne a slične zajednice Doma, Loma i Roma

Neke su afganistanske nomadske grupe došle iz Irana, gdje cigane zovu *Kowli* (*kuli*, *kauli*, *koli*), što moguće dolazi od *Kabuli*, pa ukazuje na prvotni smjer dolaska iz Afganistana, kako navodi Encyclopaedia Iranica.²⁶ Postoji međutim i bolje objašnjenje jer u Indiji postoji ḍat, potkasta, koja se naziva *Koli*, pa će prije biti da se radi o seobi ovoga ḍata iz Indije. Etimološki bi se to moglo podudarati s čestim romskim etnonimom *Kale* »crni (ljudi), Romi«. U Iranu je broj »Cigana« mali, ali ima više vrsta romolikih skupina u čijim se iranskim etnolektima mogu naći ostaci baštinjena indoarijskoga leksika. U dvije se zajednice govori europski romski, arlijski dijalekti doseljeni s juga Bugarske (*dijalekt zargari ili romano*, v. Baghbidi, 2003. i Djonedi (Joneydi), 1996), a osim toga ima i malobrojnih zajednica kavkaskih Loma(vrena) i iračkih Doma(ra) te nekih skupina romolikih prebjega iz Afganistana (Ḍata) i Mazanga iz Uzbekistana i Tadžikistana.

²⁵ Firdousi, 1957. Pjesnik se izgleda bazira na još ranijem djelu arapskog historičara Hamze al-Isfāhānija. Vladavina Bahrama V dobro je zasvjedočena i u djelima bizantskih pisaca.

²⁶ Afganski nomadski klanovi su Ḍalali (Jalali), Pikradž (Pikraj), Šadibaz (Shadibaz), Vangawala, a engleska literatura ih kategorizira kao Gypsies. Trguju voćem, narukvicama, konjima i magarcima te izvode predstave s majmunima. Žive na rubovima afganskog društva.

7.8. Kavkaz i zapadni Iran: raskrsnica romskih putova

Iran je dakle neka vrste raskrsnice romskih puteva: tu su svi Cigani koje poznajemo u Aziji i Europi. No to nije jedina zemlja gdje nalazimo i *Dome*, i *Lome* i *Rome*:²⁷ svih njih ima u malim skupinama i na Kavkazu, u Armeniji, Gruziji i Azerbejdžanu (a i u Turskoj). Uostalom: tuda su svi prolazili i otuda je započeo prelazak Roma iz Azije u Europu negdje početkom 11. stoljeća. Domi i Lomi morali su doći znatno ranije: i u njihovim jezicima ima dosta iranizama ali drugih i drukčijih od onih u europskom romskom. Iako je to zvučalo primamljivo, ne stoji Sampsonova teorija da se radi o tri grane iste i istodobne migracije.²⁸ I kad je u pitanju migracija raznih riječi za *doboš*, Iran će opet biti u središtu, kao neki njezin distribucijski centar.

7.9. Lomi, Lomavren, Poša, Boša: kavkaske kvaziromske skupine

Kavkaske Đom(b)a nalazimo u većem broju u Gruziji i Turskoj, zatim u Armeniji i Azerbejdžanu, a u manjim skupinama i povremeno u potkavkaskom Iranu (Iranski Azerbejdžan), ali i po Rusiji. Armenci ih nazivaju *Poša*, a Turci *Boša*. Teško da ih je danas više od 5000. Samonaziv im je *Lomi* (*Loma*, jezik *Lomavren*), a to je samo drugi glasovni razvoj kakav imamo i u imenima Doma i Roma. Oni su svoj indijski jezik već izgubili, no njihov je armenski etnolekt²⁹ sačuvao brojne indoarijske riječi slične onima koje nalazimo u romskom i domarskom. I taj indoarijski jezik nije isti kao romski, iako je indoarijski, i radi se o drugom valu migracije od one europsko-romske.

7.10. Domi / Domari: Srednjoistočne kvaziromske skupine

Na srednjem istoku – u Izraelu, Jordanu, Siriji, Iraku, Libanonu, Turskoj (Benninghaus, 1991), Iranu i Azerbejdžanu³⁰ – nalazimo romoliku skupinu *Doma*, kovača i glazbenika koji govore *domari*, danas već dobro opisan indoarijski jezik.³¹ Oni su u te krajeve došli možda još u doba ranih arapskih osvajanja Sindha u osmom stoljeću (712-740) u vrijeme kalifata Ummayada

²⁷ O romolikim skupinama Irana vidi: Encyclopaedia Iranica, <https://www.iranicaonline.org/>; Digard i Windfuhr, 2002.

²⁸ Vd. Sampson 1926. i reakciju Turner 1926. te studiju o iranizmima Hancock 1995. Turnerova studija i danas je posljednja riječ o pitanju klasifikacije romštine unutar indoarijske porodice jezika.

²⁹ Finck 1907. je jedan od više Finckovih radova o ovom jeziku, a postoji i druga bogata literatura, uglavnom ruskih autora.

³⁰ Nekad ih je bilo i Egiptu i Sudanu (*Halebi*).

³¹ Matras, 2012. Matras ima i niz drugih radova o domarskom i Domarima, koje ovdje ne navodim.

i Abbasida. Arapi su tada sa sobom doveli i dosta indijskih robova i zarobljenika, a kovači i glazbenici su im svakako bili korisni. Dakako, moguće su i ranije migracije. Ime Doma ukazuje na porijeklo od data *Ḍōm(ba)*, no jezik im je drukčiji i arhaičniji od romskoga, a također se radi o migraciji starijoj od romske. Ta je jezična zajednica raspršena na velikom području u skupine raznih etnonima,³² među kojima su neki nesumnjivo indijski i kastinski. Često ime u Iraku je *Zutt* (*Zott*), a to je indijsko *ḍat* koje je prošlo kroz fonetski filter grčkoga gdje *dž* gubi svoju nepčanost i postaje *z*. Ili su indijski migranti nosili dva imena ili su tu pak Arapi pomiješali dvije različite migracije Indijaca i tako sačuvali ime radžastanskih *Ḍata*, koje nalazimo u Pakistanu i Afganistanu.

8. EUROPSKI ROMI I ROMONIMI

8.1. Nedodirljivi Athingani i Cigani

Rome ćemo u Europi prvi put sresti u gruzijskim i bizantskim spisima iz polovine 11. stoljeća pod imenom *Athingani* (*Ἀθίγγανοι*) – »nedodirljivi«, od čega je izgleda nastao etnonim odnosno egzonim *Cigan(in)*. Gruzijско žitije svetoga Jurja od Atosa (1009. – 1065.) iz 1054. spominje mage Athingane. Sveti se Juraj suprotstavio tim vračima koji su očarali i samoga cara Konstantina IX. Moguće je to prvi spomen Roma i susreta njihove kulture s europskom i kršćanskom. Kako god bilo – a radi se o zakučastom pitanju oko kojega kod istraživača ne postoji suglasnost – otad imamo sve više vijesti o neobičnim skupinama stranaca, koji bi po opisu mogli biti prvi Romi u Europi.

Ima i ranijih spomena Athingana u grčkim vrelima, još od kraja 9. st., s čim točno ne znamo kako postupati, jer bi se mogli odnositi na indijske doseljenike jednako kao i na neke vjerske sljedbe po kojima su kasnije i Cigani možda nazvani. Naziv Athingani vjerojatno se prvotno odnosilo na gnostičku sektu Monarkijaca (ili Melkesedita) iz Frigije, pa nije jasno kako se to onda prenijelo na Rome. Ta se sekta u 9. st. proširila po Armeniji i Balkanu. O njezinim se pripadnicima zabilježilo da ne dodiruju druge ljude ta da ne žele primiti hranu iz ruke, nego im se mora ostaviti na tlu. I to podsjeća na neka pravila ishrane kod Hindusa, gdje pripadnici viših kasta ne mogu primiti vodu ili hranu izravno od »nečistih« nižih kasta, jer bi se tako onečistili.

³² Na različitim lokacijama u raznim zemljama nalazimo i druge etnonime koji se odnose na istu skupinu istoga indoarijskoga jezika: *Nawar*, *Zott*, *Ghajar*, *Bareke*, *Gaodari*, *Krismal*, *Qarabana*, *Abdal*, *Ashiret*, *Mitrip*, *Gewende*, *Gypsy* (*Çingen*), *Tanjirliyah*, *Haddadin*, *Haciye*, *Arnaut*, *Halebi*, *Haramshe*, *Kaoli*, *Karachi*, *Qurbet*, *Kurbati*, *Gorbati*. Oprez s etnonimom – *gurbet* »stranac, došljak«: može se odnositi na razne skupine Roma u raznim zemljama!

Nije sasvim sigurno da se u gruzijskom zapisu radi upravo o Romima,³³ no pojam nedodirljivosti kao da ukazuje na Indiju i njezin kastinski sustav. Osim toga, u tom se tekstu *Athingani* prikazuju kao magi, čarobnjaci i dreseri životinja, što su pak zanimanja indijskih đata *đomba*, no također i Loma i Doma. Drugo je ime pod kojim ćemo susresti taj narod, također u Grčkoj, egipatsko, od čega je i naše Jeđupi i Gopti te englesko Gypsy. Tek će se dosta kasnije saznati da je samonaziv toga naroda *Rrom*, dakle etimološki isto kao i sanskrtsko *đomba* (i slično) i imena Doma i Loma. Romi su jedini sačuvali retrofleksni karakter početnoga glasa te riječi, što je također jasan indijski trag.

8.2. Romski đati: zanimanja kao etnonimi

U europskih se Roma može uočiti sasvim indijska privrženost pojedinim zanimanjima, tako da se brojne romske skupine formiraju oko nekog zanata, naročito kod inače konzervativnijih vlaških Roma. To se odražava u imenima romskih subetničkih skupina (kovači, koritari, kotlari, košaričari, svirači i sl.).³⁴ Postoji i jasna statusna gradacija (kao što svaka kasta ima potkaste, a đatovi svoje podđatove). Na primjer: svuda su štovani glazbenici i kovači, a najmanje čergari. Svaka romska skupina cijeni svoje zanimanje i smatra se boljom od druge: svaka ima svoj jasan grupni identitet. Te su skupine nerijetko endogamne, a istupanje iz njih moguće je samo isključenjem (npr. u slučaju braka s neromskim partnerom), a od neroma su odijeljene pravilima ritualne čistoće (*mahrime*). Neromi su u načelu nečisti.

8.3. Dvodioba društva u romskom jeziku

To se odražava i u romskom jeziku koji jasno dijeli svijet na *Mi* i *Oni*: *Rom* i *gadžó*.³⁵ *Rom* pritom znači: »Rom, čovjek, muškarac, muž, suprug«, a *gadžó* »nerom, čovjek, muškarac, muž, suprug«. Najvažnije je dakako prvo značenje: »čovjek ne-naše skupine«. Uz *gadžó* ponegdje se rabi i egzonom *das* (što je statusno niže od *gadžó*). I Grierson je u svom materijalu o »cigan-skim« jezicima Indije našao više primjera takve podjele, pa i istu riječ *gadžó* (u raznim likovima). Isto vrijedi i za žene i djecu: *romnǐ* »Romkinja, žena, žensko, supruga« i *gadží* (odnosno *gadží, dasnǐ*) »neromska žena i supruga«;

³³ Tcherenkov 2004 raspravlja te navode *in extenso*.

³⁴ »Plemena« (Uhlik, 1955, 1956 i 1957) ili »nacija« i »vǐca«, rumunjski *vǐta*) kod nekih vlaških Roma.

³⁵ Ima i drugih egzonima romonima za nerome: npr. *gor, gordžo, gomi* (od staroindijskog *gārhya* »domaćin, seljak«), vd. Uhlik, 1955, 1956 i 1957. U mađarskih Roma (i u Slovačkoj) rabi se mađarski slavizam *prosto* (usp. mađ. *paraszt* »seljak«).

čhavó i *rakló*: »Romče, dijete, sin« odnosno »neromče, dijete, sin«. U svakoj riječi sadržana je i narodnost (romska ili neromska) i statusni položaj, pri čemu *gadžó* uvijek stoji niže od Roma, a *das* niže od *gadžó* (npr. kršćanin u muslimanskom društvu). Rade Uhlik vidi u tome odraz indijske socijalne baštine.³⁶ Članstvo je u tim skupinama sudbinsko i nepromjenjivo, a mijesanje nemoguće. Romski jezik u svakom slučaju segregira *naše* i *tude*, odnosno postavlja granice vlastite skupine. Vrlo kastinski, sasvim indijski.

8.4. Romi kao jezična i socijalna zajednica u Europi

Već smo zaključili da, misleći u indijskim kategorijama, Rome ne možemo smjestiti u autentični kontekst stare domovine njihovim jezikom, nego socijalnim identitetom koji je neovisan o jeziku. Jezik kao obilježje romskoga etničkog identiteta igra ulogu tek u Europi gdje se »prirodne« granice etnija u pravilu slažu s granicama jezičnih zajednica. No u slučaju Roma to ni u Europi ne pomaže: Europljani Rome vide prvenstveno kao socijalnu zajednicu, a manje (i tek u novije doba) kao etničku i jezičnu. Romi se kao primarno jezična zajednica ionako ne mogu uobličiti bez gubitaka: velik broj Roma uopće ne govori romski (npr. u Španjolskoj je jezik praktički nestao, a tamo ih ima gotovo milijun), pa je onda onaj preostatak uvijek jedino socijalna zajednica. Kad se izgubi jezik i kultura, od Roma ostanu samo Cigani.

8.5. Romi kao europska kasta

Za identitet Roma važan je i socijalni ustroj zajednice koji se u Indiji interpretira u terminima kastinskoga sustava, a u Europi kao »kultura« i »baština«, opet u skladu s europskim pogledima na etnicitet: Romi su drukčija društvena skupina i kultura. I kad govore »naški«, opet nisu naši. I tu se društvo jasno dijeli na *Mi* i *Oni*: *Mi* i *Cigani*. Druga je stvar što suvremena europska ideologija to sebi odbija priznati; vjeruje se da Europljani ne dijele ljude prema porijeklu: to je vrednota sama po sebi. Ukratko, i Europljani gledaju na Rome kroz naočale kastinske ideologije: Romi su grupa nedodirljivih, ma kojim jezikom govorili. Gadže se tu ne razlikuju od Roma: te su dvije zajednice nespojive. Romi im pak ne ostaju dužni: *gadžó* ostaje *gadžó*, a njegovo je svojstvo da nije Rom. To je dovoljno.³⁷

³⁶ Uhlik, 1968. Isto misli i Rajko Đurić (Đurić, 1987 i 1988).

³⁷ U Roma je proširena izreka: *Rrom Rromesa, gadžo gadžesa* (»Rom s Romom, gadžo s gadžom«).

8.6. Roma, Romi, Romaničal, Romničel

U cijeloj Europi (iako rjeđe na njezinu zapadu) Romi koriste samonaziv *Romi* (*Romá, Rromá, Xomá*), analogan samonazivima *Dom* i *Lom*. Kod većine njemačkih Roma uobičajio se endonim *Sinto* (ž. r. *Sintezza*, izg. *sinteca*), mn. *Sinte*; tj, *Sinti*. Jedna grana Sinta u Francuskoj i Belgiji kasnije će se nazvati *Manuš*, što je romska i sanskrska riječ koja znači »čovjek«. U imenu Sinta neki vide odsjaj imena Indije (*Sindh, Hind*), ali ima i tumačenja da se radi o novijim neindijskim razvojem. Indijskog je porijekla svakako i ime *Kalé* (*Calé, Kaale*), što je indoarijska riječ značenja »crn, tamnopus«, koje nalazimo na iberском poluotoku, u Walesu i Finskoj, a ima ga i po Grčkoj i drugdje. Romski su indoarijski endonimi onda: *Rom, Sinto, Manuš i Kale*, no prevladuje *Rom* i njegove inačice. U svih europskih skupina, bez obzira na samonaziv, ime jezika je *rromaní rromané(s)* pa je manje vjerovatno da su podjele na *Rom, Sinto, Manuš i Kale* još predmigracijske. Riječ je o pridjevu ili prilogu izvedenom od prakrškoga i sankrškoga *đom(b)-*, prvobitno u svezi s riječi za bubanj, što se kasnije razvilo i kao kastonim i etnonim.

9. ROMSKE RIJEČI U HRVATSKOM

9.1. Razni romizmi u hrvatskom

Iz romskoga su neke indoarijske riječi ušle u hrvatski, kao i u sve jezike Europe, uglavnom u niže socijalne registre i ulični žargon. Ovdje navodim samo neke od njih. Jedina koja je ušla u opći jezik je *panđža* (ima i *kandža* tur. »kuka«), iz romskog *panč* »pet« (pet prstiju na šaci). Mogao bi to doduše biti i farsizam uveden preko osmanskog turskog, eventualno pojačan prisutnošću romskoga u okolini, ali može se raditi i o izravnom utjecaju romskoga na naš jezik. Riječi kao *lova* (novac > rom. *love*) i *džukela, čuko* (> rom. *džukel* ili *džukhel*) također su se već odomacile u hrvatskom. Tu su i neke riječi ulice kao: *šorati* »mokriti, urinirati«, (> rom. kalderaški *šorav* »prosipam, lijem, mokrim«), *šorati se* – »tući« (se) (> rom. *šoro* »glava«), *marisati, marnuti* (> rom. *marav* »tući, udarati«), *sova, soviti* »spavati« (> rom. *sovav* »spavam«), *čornuti* »ukrasti« (> rom. *čorav* »kradem«), *giljati* »otići, bježati, hodati« (> rom. *giljem* «odoh»), *bulja* »stražnjica ili glava« (> rom. *bulj* »stražnjica«). Postoje i razni vulgarizmi: *mindā* i *kara*, glagol *karati* i još neke. Tu je i naziv *dasa* za pravog frajera, mada je to inače riječ za neroma nižega statusa (u sanskrtu oznaka za nearijski narod, Dravide, Meluhe), *dileja* ili *dilajla* (> rom. vokativa *dileja* »ludo, bu-

dalo!«), *kandisati* „»smrdjeti«, *duja* kao ocjena u školi i broj tramvaja (> rom. *duj* »dva«) i brojne druge. Skok navodi i glagole *romandžati* »nerazumljivo govoriti« i *romindžati* »govoriti tuđim jezikom« (Bosna i Hercegovina) i crnogorski podrugljivi izraz za jezik crkvenih knjiga *romindžalo*, što se sve može odnositi na romski jezik (*romani*) ali jednako i na rumunjski (*română*). Skok navodi da je romsko tumačenje sa stajališta fonetike vjerojatnije.

9.2. Romi bez doboša u svojim jezicima

Dakako, ne zaboravimo ni riječ za Roma: *Rrom*, koja je u hrvatski ušla s početnim *r* kao pravilna refonemizacija retrofleksa *r* u riječi *Rrom* (što je uredan razvoj iz retrofleksa *ɖ* u staroindijskoj riječi *ḍom(b)-*). No znakovita je odsutnost indoarijske riječi za bubanj u svim romskim jezicima i narječjima: nije se sačuvala! Kod Roma, Doma i Loma i to je samo etnonim, i to redovito bez *b*.

10. ĐOMBA PUTUJE NA ZAPAD

10.1. Romonimi i udaraljke

Migracijama đata *Đomba* i kontaktima s Indijom riječ se *ḍomb-* – kao i brojni drugi indijski pojmovi – proširila izvan Indije preko Irana odnosno Perzije, koja tada na zapadu neposredno graniči s Bizantom i Armenijom, odakle su Romi krenuli u Europu. Izravno ili preko jezikā-posrednika (uglavnom perzijskoga, arapskoga i turskoga) kasnije se proširila na sve strane svijeta u dva značenja – kao naziv instrumenta ili kao etnonim indijskih dijaspora.

10.2. Đomba na zapadu

Turski će jezik među Irancima doživjeti svojevrsni *upgrade* preuzevši mnoge perzijske riječi koje će kasnije neštedimice dijeliti osvojenim narodima, među kojima su i Hrvati i Mađari. Neke od tih riječi Iranci su dobili iz indijskih jezika pa ih predale u arapski, drugi važan izvor turskog leksika. Turci su tako na zapad proširili i neke sanskrtizme. No nisu svi europski iranizmi posredovani Turcima. Slaveni i Mađari imaju i svoju, daleko stariju, prošlost dodira s iranskim jezicima (Skiti, Sarmati, Alani itd.), koji su bili u neposrednom kontaktu s indoarijskima.

10.3. Specijalizacija glasovnih likova: đom- kao romonim

O etnonimima (romonimima) smo izgleda sve bitno već rekli: *Dom (Dum)*, *Lom* i *Rom* izvan Indije nisu sačuvali krajnje *-b*. Tako smo dobili etnonime: *Dom*, *Lom* i *Rom*. Tu nema nigdje ni traga finalnoga *-b*. Bit će da se ta specijalizacija glasovnih likova dogodila vrlo rano, možda još u Indiji kod nekih zapadnijih skupina koje će kasnije odseliti na zapad. Da je to slučaj svuda izvan Indije nema dvojbe: i rane migracije Doma i Loma imaju samo taj lik.

10.4. Romi i doboš se rastaju

Tu su se onda razišli kasta *Domba* i glazbalo koje im je dalo ime pa su te dvije klase riječi počele voditi svaka svoj neovisan život. Romi, Domi i Lomi za riječ *bubanj* u svojim jezicima imaju samo posuđenice, koje su glasovnim likom bliže indijskom korijenu nego njihova etnička imena. Veza između Roma i doboša se prekinula.

10.5. Iz mundskog do hrvatskog: đomb- i dob-(oš)

U riječi za bubanj mundski je lik često očuvan u cijelosti kao *-mb* (*tambur*, *timpan*, turski *dümbelek*, perzijski *dambal*, arapski *dumbal* i sl.); vjerojatno jer je mukli glasovni slijed *-mb* ujedno i onomatopejska slika zvuka bubnja. Rjeđe je ostao oblik samo s krajnjim *-b* kao u *dob* (*-oš*) i rumunjskom *dobă* i *tobă*. Taj nas lik ovdje posebno zanima jer se odrazio i u našem jeziku u glagolu *dobovati* i riječi *doboš* (posuđenici iz mađarskoga s mogućom slavenskom prethistorijom).

11. DOBOVATI, DOBOŠ I TAMBURA

11.1. Doboš i đom(b)

Ovdje nas zanima jedan mogući odraz sanskrtske riječi *đomba*. U mađarski je ušla u obliku *dob*, što je još uvijek osnovna riječ za bubanj u tom jeziku. Mi smo je primili iz mađarskog u liku radne imenice *doboš* (mađ. *dobos* »dobošar«). Mađarska riječ *dobos* sastoji se od korijena *dob-* i sufiksa za radne imenice *-Vš* (vokal *V* u mađarskom zavisi od harmonije vokala, pa tako imamo *a* u *tamburaš* ili u *hegeduš*). *Dobos* je dakle *dob-oš-ar*, s dva istoznačna radna sufiksa, mađarskim *-oš* i hrvatskim *-ar*. Korijen je dakle *dob-* »bubanj, doboš«.

11.2. Odrazi *ḍomb- u raznim jezicima

Tablica 1. Odrazi *ḍomb- u raznim jezicima

glasovni lik	sanskrt	indijski jezici	farsi	drugi jezici
puni lik s -mb-	<i>domba, ḍōmba</i> <i>ḍambara, āḍambara,</i> <i>lambara</i> <i>ḍimbima</i> <i>duḍuma-</i> <i>tumbukin</i>	<i>ḍāmbēla</i> hindski <i>ḍūm</i> pandžapski <i>ḍāmbēla</i> bengalski <i>ḍambal</i> sinhalski <i>ḍamphu</i> nepalski <i>ḍambel</i> teluški <i>ṭampal</i> tamilski	<i>daḡbal,</i> <i>dambel,</i> <i>dembek,</i> <i>ṭaḡbal,</i> <i>taḡbūr</i>	<i>dambal</i> arapski <i>dumbak</i> <i>dumbalak</i> <i>tumbak</i> <i>tumbarlaki</i> <i>damble</i> armenski <i>dumibēli</i> amharski <i>dyembe</i> zap. Afrika <i>dumbbell</i> cebuano <i>dūmbel</i> uzbečki <i>dūmbelek</i> turski <i>dəmbelek</i> bugarski <i>tympano</i> grčki
puni lik s -mḍ- ili -nd-	<i>ḍimḍimāḥ, ḍindima,</i> <i>duḍubhi</i>			
bez krajnjeg b	<i>doma, ḍomaḥ</i> <i>ḍamarin</i> <i>ḍamaruḥ, ḍamaruḥ</i>	<i>ḍēmaḡēla</i> marathski <i>damāmi</i> radžastanski <i>ḍam.ḷ</i> ḍumāki <i>ḍaḷḍong</i> ḍumāki	<i>damāma</i>	
bez krajnjeg m			<i>dap,</i> <i>dabdaba,</i> <i>daf,</i> <i>tabbāl,</i> <i>tabūrāk,</i> <i>tabūr,</i> <i>tabīr,</i> <i>ṭabl</i>	
s aspiratom	<i>ḍha i ḍhakkā, ḍhola,</i> <i>ḍhaulāḥ</i>	<i>ḍholi</i> radžastanski, hindski i dr.		
s početnim t	<i>tumbukin</i>	<i>taiba</i> hindski <i>teber</i> urdski <i>ṭēbara</i> gudžeratski <i>ṭāvara</i> pandžapski <i>ṭyābar</i> kannadski	<i>ṭaḡbal,</i> <i>taḡbūr,</i> <i>tanbūr,</i> <i>ṭabbāl,</i> <i>tabūr,</i> <i>tabīr,</i> <i>ṭabl,</i> <i>tabūrāk</i>	<i>tabla, tablah, tableh</i> - arapski <i>tabūr</i> - hebrejski <i>tab</i> - hmong <i>tabor</i> - provansalski i dr. <i>tympano</i> grčki

11.3. *ḍomb- kao temeljni lik

Upadljiva je glasovna i značenjska podudarnost sa sanskrtskim i praktskim riječima. Jedina je razlika što tu nema traga oblicima sa *m*, koji nisu nazočni ni u svim indijskim jezicima. Glas *m* imamo u riječima *tambura* i *timpan* iz istoga etimološkog razreda. Može se dakle rekonstruirati lik *ḍomb- kao temeljni i izvorni. Prvi glas je retrofleks *ḍ*: čuva se u romskom u

vidu retrofleksnoga *rr* (ali ne i u domarskom i lomavrenskom) ili prijede u neretrofleksne *d*, *l*, ili *t*. (*dom*, *lom*, *tamb-*, *tymp-* i sl.).

11.4. Đōmb – cjeloviti likovi

Slabo je vjerojatno da je riječ u svom punom obliku *đomb ušla u bilo koji jezik (mađarski, arapski, hrvatski i rumunjski) neposrednim preuzimanjem iz indoarijskih jezika Indije, a ciganski jezici Roma, Loma i Doma to ionako nemaju pa je nisu mogli posredovati s oba bilabijala. Vidimo da je u nekim jezicima došlo do jednačenja bilabijala pri čemu se sačuvao samo po jedan od njih: *b* ili *m* (*dom* ili *dob*). Ima i dosta primjera da je prenesen cio lik s oba bilabijala. Likovi *timpan* i *tambura* čuvaju staro stanje u slijedu *mb* pa su jasno izvedeni od punoga lika *đomb*, pri čemu je retrofleks *đ* prešao u arapskom u retrofleksno *t*, što je i drugim jezicima interpretirano kao »obično« necerebralno *t*. Turski jezik pak nema riječi koja bi ličila na mađarsko *dobos*, no ima *dümb(elek)* u značenju »timpan«, dakle vrsta bubnja, odnosno doboša. Uobičajena turska riječ za bubanj je *davul*, što bi se moglo dovesti u vezi s mađarskim likom *dob*. U liku *dümb(elek)* možemo izostaviti ekspresivni nastavak *-elek* pa nam ostaje osnova *dümb-*. To je očito potpuniji i stariji lik, sasvim bliz indijskim likovima s *mb*. I u Arapa imamo pune likove koji su mediteranskim putovima stigli u Europu kao *tambura* i možda *timpan* (vjerojatno izvorno *timban jer arapski nema fonema *p*), koji može biti i preoblika turskoga *dümb*. Jedan stari turski rječnik za tamburu kaže da je to strunski instrument iz pokrajine Horasan (kojom su prošle i seobe Doma, Loma i Roma, sj. Iran). Mađarski svoju riječ očito nije primio iz turskoga, što je mogao sasvim lako preuzeti u istom liku *dümb* jer ima fonem *ü*, a slijed *mb* nije mu neuobičajen. Dapače: turski uopće nije izgledan kao jezik posrednik u mađarski, hrvatski i rumunjski. Iz njega je mogla doći samo riječ *timpan* s potpuno pravilnim glasovnim prilagodbama (prema grčkom). Za oblik *dob* trebamo dakle tražiti drugi put ulaska u mađarski i hrvatski, možda stariji od njihova kontakta s Turcima.

11.5. Đōmb > đom (ispušteno b)

U riječi *rrom* ostvario se samo prvi dio od *đomb*, dakle bez glasa *b* na kraju. Tako je i u *Dom* i *Lom*. Mađarsko *dob* i naše *dobovati* očito imaju drukčiju fonetsku i migracijsku povijest od riječi *Rrom* koja je izgubila *b* a sačuvala *m*, kao drugi mogući ishod jednačenja bilabijala. Ona je u hrvatski ionako ušla tek u 20. stoljeću iz učenih izvora, literature koje je otkrila vezu između Roma i indijskih Đōm(b)a. Oblik bez *b* je izgleda najrjeđi – imamo ga samo u etnonimima – a inače je češći puni lik, a onaj s krajnjim *b*, kao u *dob* je rijedak.

11.6. *Ḍōm(b)a* > *ḍob (ispušteno m)

Za lik *dob* moramo pretpostaviti prijenos preko iranskih jezika s kojima su svi navedeni jezici bili, ili jesu, u kontaktu. Moguće je zamisliti da je stariji oblik *domb ušao iz nekog indijskoga jezika u iranski (perzijski) u osnovnom značenju »doboš, bubanj«, tako da se pritom u nekim prijenosnim stupnjevima i u nekim prijenosnim jezicima (a možda i u nekim iranskim govorima) riječ fonetski pojednostavila u *dob. To je vjerojatan scenarij budući da mnogi jezici ne podnose dva bilabijala jedan za drugim pa se oni stope u jedan glas, *m* ili *b*. Ima i pojava da se bilabijalnost pojača, kao u pučkom *oktombar* ili u makedonskom *oktomvri*. Drugo bi tumačenje bilo da se slijed *-om-* interpretira kao nazalno *o* (*ō*) koje obično nastaje stapanjem slijeda V+nC (vokal+nazalni konsonant), npr. *oN* ili *oM*. Jezici koji nemaju nazalne vokale onda ispuste nazalni dio. Tako bi nam od *domb- ostalo samo **dob-* u značenju »bubnjati, udarati u ritmu« ili u imeničkom smislu »bubanj, doboš, talambas« i slično. Nazale nemaju ni Mađari, a ni Slaveni s kojima su Mađari došli u kontakt, koji su ih tada već bili izgubili pa su ih možda ispuštali u slijedovima V+nC. Moguće je zamisliti i neka druga objašnjenja.

11.7. *Ḍōm(b)a* > *ḍab > *tabla*

U perzijskom imamo i lik sa sačuvanim početnim *da*: *dab-ul-hāna* »vojna muzika koja se sastoji od daulbasa ili talambasa, bubnjeva i zurli« (vd. Šehović-Haverić 2017). Isti rječnik navodi i osmanski turski *tablhāne* < ar. *tabla* – bubanj, doboš. Zanimljivo je da arapski lik čuva retrofleks *t*, kakav imamo u sanskrtu (samo onda njegov zvučni par: *ḍ*).³⁸ Perzijsko *a* u *dab* lako je objasniti jer je taj perzijski glas zatvoren i zaokružen (kao i u mađarskom) pa se približava glasu *o*. Arapski pak nema samoglasnika *o* pa taj glas fonološki interpretira kao *a-* (ili *u*; ovisno o boji glasa i okoline). Sve se može dakle svesti na prvotni lik *dob pa nije nemoguće da je mađarski izvor zapravo iranski lik ili slavenska posuđenica preuzeta iz iranskoga. U rumunjskom je *doboș* u značenju »dobošar« nesumnjiv hungarizam, kao i u hrvatskom, jer se preuzima i mađarski tvorbeni sufiks *-os*. No nije sigurno da su to i drugi rumunjski likovi kao *dob-* i *tob-*. Prije će biti da je i mađarska riječ *dob* nemađarska, najvjerojatnije preuzeta iz slavenskoga (gdje očito nije domaća riječ).

³⁸ Nadalje: »perz. *tablxāne* – izdignuto mjesto, podij na kojem su bubnjari najavljivali izlazak ili zalazak sunca; mjesto na kojem se čuvaju bubnjevi, talambasi«. (Perz. *xāne* [hane] »kuća«, srodno je romskom *than* »mjesto«).

11.8. Mađarski, arapski i osmansko-turski likovi

U osmanskom turskom imamo i *tablhāne*, gdje se kombiniraju perzijski i arapski likovi. S tim u vezi mogli bi biti i mađarski *dobbanás* »pipanje, udaranje«, *dobbant* i *topppant* »drmati, tresti, topkati« i *dobog* i *dobogás* »pipanje, udaranje«, a svakako mađarska riječ *dob* »doboš, bubanj timpan« i posebno *törökdob* »turski bubanj, tamburin«. Mađarski i rumunjski su nam ovdje možda vredniji od turskoga, koji riječ u osnovnom značenju »bubanj, doboš« ima samo u arabiziranom liku, dakle kao sekundarni iranizam. To bi značilo da je mađarski (možda i rumunjski) nisu primili preko turskoga, nego da su sačuvali neki stariji iranizam. Dakako, ima više zamislivih scenarija u kojima je turski isključen kao posrednik. Teže je zamisliv neki izravan kontakt s indoarijskim jezicima.

11.9. * Đōmb > *tamb

Oblik bez *m* nije sigurno bio isključiv. Neki stariji lik te posuđenice, prije njezina ulaska u hrvatski, morao je sadržavati i *m*: **domb*; kao što vidimo u riječima perzijskoga porijekla a iste etimologije *talambas* i *tambura*. U riječi *tambura* čuva se i glasovna skupina *mb* kao u sanskrtskom *đomba*. Oko porijekla riječi ima prijepora, koje navode Šehović-Haverić (2017), no na kraju se većina slaže da je izvor iranski.³⁹

11.10. Dobovati i rominjati

Sinonim od riječi *dobovati* u hrvatskom je *rominjati*, barem kad je u pitanju kiša koja dobuje ili rominja po krovu. Skok navodi Pavlinovića koji ima i *romiti* »sipiti« (za kišu) te da mjesto *nj* onomatopejski glagol sadrži i grupu *zg*: *romizgati*.⁴⁰ Glasovna i značenska podudarnost s **domb* > *rom* previše je fra-

³⁹ Škaljić (1979: 599) navodi da je riječ *tambura* perzijskog porijekla i da je nastala «< tur. *tambura* < ar. *tunbūr* < pers. *dūnbe-i bereh* 'jagnjeći rep'. »U turskim leksikografskim izvorima navodi se da je riječ *tambur*, *tanbūre*, *tanbūr* arapskog porijekla (Devellioğlu 1998: 1031; Kanar, 2003: 1435; Redhouse, 1968: 1093–1094). Međutim, u arapsko-bosanskom rječniku navodi se da je riječ *finbār* – 'tambura, lutnja, mandolina, gitara; harfa' – stranog porijekla (Muftić, 1997: 892). U Etimološkom rječniku perzijskog jezika navodi se da je ta riječ iranskog porijekla, ali da je moguće i da je riječ grčkog porijekla (Hasandüst, 2014/II: 895–896). Također, u relevantnim perzijskim leksikografskim izvorima navodi se da je to riječ perzijskog porijekla (Dehxodā, Mo'in, 1996/I: 1147; 'Omīd, 1993: 423) i da se također upotrebljava u arabiziranu obliku (Dehxodā, Mo'in, 1996/II: 2236; 'Omīd, 1993: 847)« (Haverić – Šehović, 2017: 287). Dakako da perzijska etimologija 'jagnjeći rep' ima malo smisla!

⁴⁰ Gluhak navodi primjere za slavenske ekvivalente: praslavensko **meržiti* (bjeloruski *mere-žić* odnosno *mriž't* i *mrižulj't* u čakavsko-kajkavskim govorima dugoreškoga kraja) čime se može protumačiti ovo -zg- u smislu mogućeg predslavenskog ili neslavenskoga lika *merzgiti* > *meržiti* kao sinonima za *dobovati*, *rominjati*. Imamo i oblik **morzga* u nekim ruskim, češkim i bjeloruskim govorima u istom ili sličnom značenju (*sipiti*, *rominjati*, *svjetlucati*).

pantna i intrigantna da bismo ju olako mogli otkloniti, mada zasad nemamo prikladna objašnjenja osim nekih općenitih hipoteza. Hrvatske riječi *dobovati* i *rominjati* ionako nisu etimološki objašnjene, tako da je ovakvo indijsko-romsko tumačenje sigurno moguće, mada je obavijeno nizom pitanja.

Izvorno indijska riječ (*mundska ili dravidska > sanskrtska > prakrtska*) **domb* morala je u hrvatski stizati preko raznih jezika-posrednika u raznim likovima: kao **dob-* u „dobovati“ i »doboš« – što bi moglo biti najstarije (vd. oblike u mađ. i rum.); u obliku sa sačuvanim *m* iz **domb* kao u »tambura, talambas« kao mlađe kulturne posuđenice (arabizirane iranizme iz osmanskog turskog). Najnoviji je oblik u riječi *Rom*, kao učeni neologizam (usprkos činjenici da su Romi već skoro 700 godina među nama!), iako neki Skokovi primjeri ukazuju na *moguću* raniju recepciju iz romskoga i u narodu.

Pripada li tom društvu i glagol *rominjati*, teško je ocijeniti, jer bi to pretpostavljalo vrlo rano primanje **domb* u obliku **rom* i značenju »dobovati, kuckati, lagano ritmički udarati«, za što nemamo ni dokaza ni objašnjenja. Pitanje dakle ostaje intrigantno i otvoreno sve dok se ne nađe objašnjenje za *dobovati* i *rominjati*. Naše je objašnjenje ipak dosta vjerojatno.

LITERATURA

- Akiner, S. and Sims-Williams, N. (1997). *Languages and scripts of Central Asia*. London: School of Oriental and African Studies, University of London.
- Anderson, G. (2008). *The Munda languages*. London: Routledge.
- Baghbidi, H. R. (2003). The Zargari language: An endangered European Romani in Iran. *Romani Studies*, 13: 123–148.
- Beníšek, M. (2020). The historical origins of Romani. In Matras & Tenser (Eds.), [Book Title] (pp. 13-48).
- Benninghaus, R. (1991). Les Tsiganes de la Turquie orientale. *Études Tsiganes*, 37 (3): 47-60.
- Crooke, W. (1973). *Races of Northern India*. Studies in Indian History, 6. Cosmo Publications.
- De Goeje, J. M. (1903). *Mémoire sur les migrations des Tsiganes à travers l'Asie*. Leiden.
- De Goeje, J. M. and Simpson, J. (1903). The gypsies of Persia. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 2 (1): 181-183.
- Deshpande, M. S. (2010). *History of the Indian caste system and its impact on India today*. San Luis Obispo: California Polytechnic State University.
- Digard, J-P. (2002). Gypsies of Persia. In *Encyclopaedia Iranica*. Retrieved from <https://www.iranicaonline.org>
- Djonedj (Joneydi), F. (1996). Romano-Glossar: Gesammelt von Schir-Ali Tehranizade. *Grazer Linguistische Studien*, 46: 31-59.
- Djurić, R. (1987). *Seobe Roma: Krugovi pakla i venac sreće*. Beograd: BIGZ.

- Djurić, R. (1988). *Cigani sveta*. Beograd: Jugoslovenska revija.
- Feroszons Urdu-English Dictionary. (n.d.). Karachi: Feroszons Ltd.
- Finck, F. N. (1907). Die Grundzüge des armenisch-zigeunerischen Sprachbaus. *Journal of the Gypsy Lore Society, N.S.*, 1: 34-60.
- Firdousi. (1957). *Šāh-nāme: Perevod s tadžikskogo (farsi)*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury.
- Fraser, A. (1992). *The gypsies*. Oxford: Blackwell.
- Gluhak, A. (1993). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: August Cesarec.
- Gluhak, A. (2003). O posuđenicama u hrvatskim dijalektima. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 12: 15-21.
- Grierson, G. A. (1922). Gypsy languages: Vol. XI of *Linguistic survey of India*. Calcutta: Superintendent Government Printing.
- Günther, O. (2008). Praktizierte relationen: Das »zigeunerische« in ordnungsvorstellungen bei zigeunergruppen und der mehrheitsbevölkerung Mittelasiens. In F. J. Johannes Ries (Ed.), *Roma zigeuner in neuen Perspektiven* (pp. [insert page range]). Leipzig University Press.
- Günther, O. (2016). Im zwischenraum – Zigeuner in Zentralasien: Ein Vergleich post-sovietischer und afghanischer Mugat-Gruppen. *Leipziger Universitätsverlag GmbH*. Veröffentlichungen des Instituts für Ethnologie der Universität Leipzig, Reihe Tsiganologie, Bd. 3.
- Ghurye, G. S. (1932). *Caste and race in India*. Bombay: Popular Prakashan.
- Hadrovics, L. (1979). *Magyar-szerbhorvát szótár*. Budapest: Terra.
- Hancock, I. F. (1995). On the migration and affiliation of the Dōmba: Iranian words in Rom, Lom, and Dom Gypsy. In Matras (1995) (pp. 25-52).
- Kruse, Z. L. (2020). Tabor: Indagine sull'etimologia dell'oronimo. Retrieved from <http://www.ilpuntosulmistero.it/12162-2/>
- Kuiper, F. B. J. (1948). *Proto-Munda words in Sanskrit*. Noord-hollandsche uitgevers maatschappij.
- Lapov, Z. (2012a). Caste names as identity markers: The case of Manganiyars. *Subkulture, Subkulturni azil*, 37-53. Maribor.
- Lapov, Z. (2012b). Jezik, teritorijalnost, pripadnost: Stazama romskih identiteta. *Europski glasnik*, 17 (2012): 729-768. Zagreb.
- Lapov, Z. (2012c). Romska glazba – ciganska muzika. *Europski glasnik*, 17 (2012): 841-861.
- MacDonell, A. (2003). *A practical Sanskrit dictionary*. Munshiram Manoharlal Publications.
- Martinović Klarić, I. (2009). Kromosom Y i potraga za novom domovinom: Tragom kromosoma Y od južnoazijskih do balkanskih pustopoljina: Genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša. Sveučilišna knjižara.
- Marushiakova, E. and Popov, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Marushiakova, E. and Popov, V. (2016). *Gypsies of Central Asia and Caucasus*. London: Palgrave Macmillan.
- Matasović, R., Pronk, T., Ivšić, D. and Brozović Rončević, D. (2016). *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika: 1. svezak A – Nj*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Matišić, Z. (1982). *Indijski standardni jezici s posebnim obzirom na hindski* (Doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

- Matišić, Z. (1988). Jezična politika u Indiji, u: M. Pupovac (Ed.), *Jezici i politike* (pp. 153-193). Zagreb.
- Matišić, Z. (1990). Jezik i njegovi identiteti – ponešto iz hidsko-uruskog kompleksa. *Suvremena lingvistika*, 29-30, 87-97.
- Matras, Y. (1995). *Romani in contact: The history, structure and sociology of a language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Matras, Y., Winterberg, H. and Zimmermann, M. (Eds.). (2003). *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache – Geschichte – Gegenwart*. Berlin: Metropol Verlag.
- Matras, Y. (2002). *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. (2012). *A grammar of Domari*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Matras, Y. and Tenser, A. (Eds.). (2020). *The Palgrave handbook of Romani linguistics*. Palgrave Macmillan. Cham.
- McGregor, R. S. (1993). *Oxford Hindi-English dictionary*. Oxford-Delhi: Oxford University Press.
- Oranskij, I. M. (1964). Новые сведения о секретных языках (арго) Средней Азии: II. i III. У *Материалы для изучения арго этнографической группы джуги*, в кн. «Иранская филология. Труды научной конференции по иранской филологии». Ленинград.
- Oranskij, I. M. (1974). О термине «мазанг» в Средней Азии, u: D. A. Олдерогге (ur.), *Страны и народы востока*. Наука.
- Oranskij, I. M. (1977). *Фольклор и язык гиссарских Парья (Средняя Азия): введение, тексты, словарь*. Наука.
- Oranskij, I. M. (1983). Таджикиязычные этнографические группы гиссарской долины: Средняя Азия; этнолингвистическое исследование. Наука.
- Payne, J.R. (1997). »The Central Asian Parya«, u: *Akiner / Sims-Williams*: 144-153.
- Parkin, R. (1991). *A guide to Austroasiatic speakers and their languages*. Oceanic Linguistics Special Publications, No. 23. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Rao, A. (1981). Qui sont les »Jat« d’Afghanistan?, *Afghanistan Journal*, 8 (2): 55-64.
- Rao, A. (1982). Les Ğorbat d’Afghanistan: Aspects économiques d’un groupe itinérant ‘Jat’. Paris: Bibliothèque iranienne 27; Recherche sur les civilisations, mémoire 14.
- Rao, A. (1983). Zigeunerähnliche Gruppen in West-, Zentral- und Südpersien, u: R. Vossen (ur.), *Zigeuner: Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies. Zwischen Verfolgung und Romanisierung* (pp. 166-189). Berlin.
- Rao, A. (1986). Peripatetic minorities in Afghanistan: Image and identity, u: E. Orywal (Ed.), *Die ethnischen Gruppen Afghanistans: Fallstudien zur Gruppenidentität und Intergruppenbeziehungen* (pp. 254-283). Wiesbaden.
- Rao, A. (1987). *The other nomads: Peripatetic minorities in cross-cultural perspective*. Kölner ethnologische Mitteilungen, 8. Köln.
- Rašić, N., Lucić, D., Galić, B. and Karajić, N. (2020). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: Identitet, socijalna distanca i iskustvo diskriminacije*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Rishi, W. R. (1976). *Roma: The Panjabi emigrants in Europe, Central and Middle Asia, the USSR and the Americas*. Patiala: Panjabi University Press.
- Sampson, J. (1926). *The dialect of the Gypsies of Wales, being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood* (1968 ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Knjiga prva A-J*, Zagreb: JAZU.

- Tcherenkov, L. and Laederich, S. (2004). *The Rroma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Gyphtoi, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc.* Schwab. Basel.
- Turner, R. L. (1926). The position of Romani in Indo-Aryan, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 5 (3): 145-189. (Reprinted 1927).
- Szarvas, G. and Simonyi, Z. (1890). *Lexicon linguae hungaricae aevi antiquioris A-I: Magyar nyelvtörténeti szótár A-I.* Budapest: A magyar tud. Akadémia megbízásából.
- Uhlik, R. (1968). Cigani indijska etnička grupa u Jugoslaviji. *Godišnjak JAZU*, 557-574. Zagreb.
- Voskanyan, V. (1997). Tsiganskij element v Kurdskih plemenah: Nekotorye voprosy etnogeneza, *Iran and Caucasus*, 1: 47-50.
- Weinreich, M. (2008). Two varieties of Domaakí, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 158 (2): 299-316.
- Weinreich, M. (2010). Language shift in Northern Pakistan: The case of Domaakí and Pashto. *Iran and the Caucasus*, 14: 43-56.
- Westphal-Hellbusch, S. H. (1968). *Zur Geschichte und Kultur der Jat.* Berlin: Duncker & Humblot.
- Williams, G. A. (2020, November 10). Dom of the Middle East: An overview. Retrieved from <http://www.domresearchcenter.com/journal/11/dom.html>
- Windfuhr, G. L. (1970). European Gypsy in Iran: A first report. *Anthropological Linguistics*, 12 (8): 271-292.
- Wirth, A., (1927). A Persian Gypsy Vocabulary, *Journal of the Gypsy Lore Society*, Ser. 3, 6/2, 88-95.
- Wietzel, Michael (1999). *Substrate Languages in Old Indo-Aryan (Rgvedic, Middle and Late Vedic).* *Electronic Journal of Vedic Studies (EJVS)* 5-1 (1999), 1-67
- Woolner, A. C. (1913-14). The Indian Origin of the Gypsies in Europe, *Journal of the Gypsy Lore Society*, 2: 136-141.
- sanskrit: <https://dsal.uchicago.edu/dictionaries/macdonell/>
(<https://www.sanskritdictionary.com>)
- turski: <https://www.nisanyansozluk.com>
- perzijski (farsi): <https://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/>

Đom(b)a – Dobošari – Romanies ***Migrations of Indian Musician Castes to the West***

Nikola Rašić

ABSTRACT

The paper deals with the Indian etymology of the name for the Roma (Rroma, Romanies, Gypsies). It is generally known that the Roma are originally from India and migrated to Europe about 1,000 years ago. Although the Roma are constantly undergoing linguistic assimilation and losing their Indian language, it is still spoken by large populations, especially in Eastern and Southeastern Europe. This language is the only old Indo-Aryan language present in Europe and differs from all known languages of the Indian subcontinent.

The name Roma originates from the Indian word *ḍom(b)a*, which denotes a low-status caste (jat?) composed of nomadic or semi-nomadic musicians and dancers. Members of this group also engage in various other low-value occupations, such as scavenging, undertaking, cremation and similar tasks. Women, in particular, are often involved in dancing and singing, divination, and fortune-telling.

Similar Gypsi-like groups with closely related names can be found elsewhere in Asia. These include the *Dumaki* in Pakistan (blacksmiths and musicians), the *Lomari* in Armenia, Turkey and neighbouring countries in the Middle East (Caucasian Roma), and the *Domari* in Palestine and surrounding countries in the Middle East and Central Asia. Comparable groups also exist in Tajikistan, Afghanistan, Iran, Kazakhstan and elsewhere in the region. While these communities are Indian in terms of language and origin, they do not use the Romani name or derivatives of *ḍom(b)*-.

The word *ḍom(b)a* itself is not Indo-Aryan but originates from a language belonging to the Mundic group. In Munda, the term simply means “drum, tympanum” and refers to the main instrument used by Roma musicians.

The paper further discusses the relationship between language, religion and caste in India. A related term, *Pārya*, originates from the Dravidian word for drum (cf. Tamil *paṛai* “drum”), and is associated with a similarly low caste status. *Pārya* also denotes a Gypsi-like group in Tajikistan and Uzbekistan that speaks a Rajasthani idiom.

The Roma are, therefore, *ḍom(b)a* – “drummers”. From this Munda loanword, a whole family of words for various types of drums, tympanums, and tambourines developed in Indo-Aryan languages, including Hungarian and Romanian, as well as Croatian and Serbian *dob(oš)*. The root *dob-* in Croatian is quite obscure and appears primarily in the word *dobovati* (which describes the sound of pouring rain, resembling the rhythmic beating on the skin of a taut drum). Its near-synonym *rominjati* (referring to drizzling – rain that falls slowly yet steadily, with accompanying sound) remains a puzzle, unexplained by etymological dictionaries. It may be a remnant from ancient linguistic times that preserved both the forms *dom* and *rom* in their original, drumming-related meaning.

The paper thus explains the origin of the ethnic name *Roma* (drummers of non-Aryan origin) while also shedding light on two obscure Croatian words related to drumming.

KEYWORDS: Dom caste, Romanies, Gypsies, Domari, Lomari, Lomavren, Dumaki, Indo-Aryan languages, Jats, Romani language, history of the Roma, ethnonyms, caste names, drummers, Parya, millet system, language community.